

особливості у систему наявних назв, але, незважаючи на це, найдавніший спосіб утворення власних назв із слів загальних зберігся протягом історії людства. І саме в цьому тисячолітньому способі відбиття реальних, а не переносних явищ і особливостей – одна з найцікавіших рис топонімії для географії.

1. Бабишин С.Д. Топоніміка в школі / С.Д. Бабишин. – К: Радянська школа, 1962. – 121 с.
2. Воропай Л.И. Селитебные геосистемы физико-географических районов Подольи: учебное пособие / Л.И. Воропай, М.Н. Куница. – Черновцы: ЧГУ, 1982. – 91 с.
3. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля / Г.І. Денисик. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. – 184 с.
4. Денисик Г.І. Подільське Побужжя / Г.І. Денисик, В.Є. Любченко. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1999. – 96 с.
5. Денисик Г.І. Мікроосередкові процеси в антропогенних ландшафтах / Г.І. Денисик, М.О. Шматгельська, Л.І. Стефанков. – Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2010. – 212 с.
6. Заєць І.І. Трипільська культура на Поділлі / І.І. Заєць. – Вінниця, 2001. – 184 с.
7. Коваль А.П. Знайомі незнайомці / А.П. Коваль. – К.: Либідь, 2001. – 304 с.
8. Кордуба М. Земля є свідком минулого: Географічні назви як історичне джерело / М. Кордуба – Львів, 1924. – с. 167.
9. Янко М.П. Топонімічний словник України / М.П. Янко. – К.: Знання, 1998. – 429 с.

УДК 911.3

Кирилюк Л.М., Кізюн А.Г., Гусак О.М.

Ландшафти Подільської височинної висотно-ландшафтної області як об'єкти туризму

В статті розглядаються практичні можливості використання сучасних антропогенних ландшафтів в туристичній галузі. Зокрема, на прикладі Подільської височинної висотно-ландшафтної області показано як на практиці використовують та в перспективі можна використовувати антропогенні ландшафти окремого регіону в туристичній індустрії.

Ключові слова: антропогенні ландшафти, об'єкти туризму, туристична сфера.

Кирилюк Л.Н., Кизюн А.Г., Гусак А.Н. Ландшафты Подольской возвышенной высотнo-ландшафтнoй области как объекты туризма. В статье рассматриваются практические возможности использования современных антропогенных ландшафтов в туристической сфере. В частности, на примере Подольской возвышенной высотнo-ландшафтнoй области показано как на практике используют и в будущем можно использовать антропогенные ландшафты в туристической индустрии.

Ключевые слова: антропогенные ландшафты, объекты туризма, туристическая сфера.

Kyrylyuk L.N., Kizyun A.G., Gusak A.N. Podolski sublime landscapes of high-altitude landscape areas as tourism facilities. The article examines the feasibility of modern man-made landscapes in the tourism sector. In particular, the example of Podolsk sublime height and landscape the area shown as used in practice and in the future may use man-made landscapes in the tourism industry.

Keywords: man-made landscapes, tourism, tourist industry.

Постановка проблеми. Всебічне використання природних ресурсів у виробничій та невиробничій сфері сьогодні в Україні є актуальним. Особливо це стосується невиробничої сфери, більшість галузей якої почали активно розвиватися в останні 10-15 років. В першу чергу це стосується туризму. Ця галузь за інтенсивністю розвитку поступається лише торгівлі та будівництву.

Туристична галузь нашої держави включає у сферу своєї діяльності все нові і нові ресурси. Не є виключенням і антропогенні ландшафти. І якщо частину із них, наприклад, історико-культурні або лісові антропогенні, використовують уже давно, то такі класи як промислові, сільськогосподарські лише частково або взагалі не використовують. Разом з тим на сьогоднішній день вони мають більш активніше залучатись в туристичну індустрію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням висотної диференціації ландшафтів учені займаються уже досить тривалий час. Зокрема, значний внесок у розвиток питання висотної диференціації рівнинних ландшафтів зробили ботаніки та зоологи. Серед цих досліджень виділяється праця П.С. Погребняка „Лісорослинні умови Поділля” [9]. Це одне з перших детальних досліджень, де розглянуто розподіл лісових рослин Поділля в залежності від різних природних умов. І хоч автор серед них виділяє, в першу чергу, ґрунтові умови, але, суперечачи самому собі, він вказує на місця, де останні утворилися.

Відповідне значення для розуміння висотної диференціації ландшафтів Поділля мало дослідження К.І. Геренчука, М.М. Койнова, П.М. Цися. У ньому, зокрема, при характеристиці ландшафтів Львівського та Подільського економічних районів, вказується на характер розчленованості території та диференціацію рослинного покриву в залежності від висоти. Пізніше К.І. Геренчук детальніше досліджує цю проблему [5].

На початку 30-х років ХХ ст. подібні дослідження проводив П.П. Кожевников [9]. Він детально описав усі типи лісів Поділля в залежності від їх місцезростання. Логічним продовженням цих досліджень є, хоч і мала за обсягом, але актуальна з погляду висотної диференціації ландшафтів робота Ю.Р. Шеляг-Сосонко [13]. В ній автор приходить до висновку, що залежно від висоти місцевості на території Поділля можна виділити кілька висотних смуг лісової рослинності і, що найкраще, вони виявлені на ділянках з дуже розчленованим рельєфом. У 1985 році Б.В. Заверуха підтверджує, що в основі висотної диференціації рослинного покриву Поділля лежить значна розчленованість рельєфу, а наявність схилів різної експозиції ще більше її підсилює. Подібне ми знаходимо і у монографії «Природа Украинской ССР. Ландшафты» [10].

Серед останніх публікацій необхідно відмітити роботу Войни І.М. «Висотна диференціація та різноманіття сільськогосподарських ландшафтів Вінницької області», в якій детально досліджено тільки один клас ландшафтів – сільськогосподарські [2].

Також є певні напрацювання застосування антропогенних ландшафтів та їх висотної диференціації в туристичній галузі. В першу чергу необхідно відмітити, що найбільш ґрунтовно проблеми використання селитебних та історико-культурних ландшафтів досліджують вчені львівської та київської шкіл. Серед таких ґрунтовних теоретичних досліджень необхідно відмітити статтю редактора журналу «Туризм сільський зелений» Н.В. Васильєвої «Зелений туризм – панацея чи черговий міф» [1] в якій вона крім загальних тенденцій розвитку, однією з перших дає класифікацію періодів розвитку сільського туризму на території України. Серед останніх публікацій тут виділяється навчальний посібник «Сільський туризм» який вийшов із друку в 2006 році [12]. Його авторами є Рутинський М.Й. та Зінько Ю.В. В цьому посібнику обґрунтовано теорію організації та функціонування сільського зеленого туризму в Україні. Крім того, розкрито основні поняття та розглянуто концепції розвитку цього виду туризму.

Про застосування інших ландшафтів в туризмі публікацій практично немає.

Постановка завдання. В цій статті ми вирішила, на прикладі Поділля, показати як антропогенні ландшафти та їх висотну диференціацію можна практично застосовувати в туристичній галузі.

Виклад основного матеріалу. Майже 85 % території Поділля займає Подільська височинна висотно-ландшафтна область. Її межі проходять на півночі Північноподільським геоморфологічним уступом: с. Підзамче – м. Кременець – с. Майдан – с. Плужне – с. Радешівка – с. Красносілка – м. Полонне. Звідси межа повертає на південний схід і проходить через с. Старий Остропіль – с. Уланів – м. Калинівку – смт. Турбів – смт. Липовець, а далі вздовж долини р. Соб до впадіння її в Південний Буг. Південна межа проходить лінією: м. Ладижин – смт. Томашпіль – смт. Копайгород – смт. Вінківці – смт. Смотрич – м. Чортків – м. Бучач – смт. Монастирська – с. Діброва.

Однією з особливостей Подільської ВЛО є те, що вона зазнала найбільших, серед рівнинних територій України, пліоцен-антропогенних піднять, які досягли відносних відміток від 200 м на сході до 300 м на заході [5]. Результатом цих поступових піднять, а також паралельного врізання річкових долин в рельєф, стала значна розчленованість території. В багатьох місцях на денну поверхню виходять гірські породи.

Абсолютні висоти Подільської ВЛО коливаються в широких межах від 280 до 420 м, переважаючими є 300-350 м над рівнем моря. Більш підвищеною є західна частина. На схід та південь територія поступово знижується. Загалом переважаючим похилом є південно-східний. Цьому на пряму підпорядковуються течії Південного Бугу, більшості його приток, а також верхні частини течій Горині, Случі, Серету.

Натуральна рослинність у результаті тривалого та інтенсивного освоєння території збереглася на 12-15 %. Повсюди панують антропогенні ландшафти. Серед них переважають сільськогосподарські (до 75 %, а місцями і 85-90 %). Значно поширені селитебні (до 5 %), дорожні та гірничо-промислові (2-3 %). Менше розповсюджені мають лісокультурні (1-2 %) і промислові ландшафти.

На території Подільської ВЛО поширені всі три висотно-ландшафтні рівні. «Молодий» акумулятивний висотно-ландшафтний рівень займає 13-18 % території, «типовий» акумулятивно-денудаційний – 70-73 %, «старий» денудаційний – 10-12 %. В різних частинах ВЛО їх співвідношення неоднакове, а тому детальну характеристику висотно-ландшафтної структури області найкраще розглядати через ВЛР.

Західну та північно-західну частину області займає Опільсько-Кременецький висотно-ландшафтний район. У межах Поділля до нього належать більші частини Бережанського, Кременецького, а також частково Зборівського, Козовського, Підгаєцького та Шумського адміністративних районів Тернопільської області.

Однією з особливостей Опільсько-Кременецького ВЛР є наявність на його території трьох висотно-ландшафтних рівнів. Нижню частину займає «молодий» акумулятивний висотно-ландшафтний рівень. Він представлений заплавно-ставковим і терасово-сільськогосподарським типами місцевостей. Основні річки району (Нараївка, Золота Липа, Іква) зарегульовано. На місці заплавних лук виникли ставки. Як правило це невеликі за площею (8-10 га) ставки основна частина яких через 5-7 років заростає водно-болотною рослинністю. На тих відрізках річок, де відсутні ставки, русла в багатьох випадках являють собою

прямолінійні меліоративні канали.

Сучасні ландшафти цього району активно використовуються в туристичній галузі. В першу чергу необхідно відмітити історико-культурні комплекси Кременця, Вишнівця, Почаєва, Зборова. Також останнім часом в селах району розвивається сільський зелений туризм. На території району уже давно є можливість розвивати промисловий та екологічний туризм. Більшість промислових підприємств уже давно закриті. Такий же туризм можна розвивати і на території діючого Кременецького заводу писальної крейди. Тим більше, що він знаходиться майже в центрі міста неподалік основних екскурсійних об'єктів (Замкової гори, жіночого монастиря і краєзнавчого музею).

На схід від Опільсько-Кременецького району лежить Тернопільський висотно-ландшафтний район. Східна межа цього району проходить південно-західними схилами Товтр по лінії м. Заложці – с. Чернихівці – м. Скалат – с. Личківці – смт. Чемерівці. Південна по межі з Придністровською областю. Район характеризується найбільшою рівнинністю в межах усієї області. Не дивлячись на те, що абсолютні висоти тут становлять 300-380 м, річкові долини слабо врізані. Перепад відносних висот на більшій частині території становить 15-20, зрідка 20-40 м. Тут переважають слабохвилясті плакорні та рівнинні місцевості (до 70 %) [5]. Приблизно 20-25 % припадає на схилі місцевості, які значно розчленовані балками та ярами.

Тернопільському ВЛР відповідають майже повністю Тернопільський і Тербовлянсько-Копиченський геоботанічні райони Західноподільського геоботанічного округу дубово-грабових та дубових лісів і лучних степів. Натуральна рослинність збереглася тут на 15-16 % території, причому ліси становлять 11-12 % [4]. У цьому районі, на відміну від попереднього, зменшується частка букових лісів та збільшується дубових.

Завдяки рівнинності територія Тернопільського ВЛРу освоєна людиною в сільськогосподарському відношенні вже давно. Зараз сільськогосподарські ландшафти в структурі антропогенних займають 85-87 %. Серед них помітно переважають польові.

В цьому районі антропогенні ландшафти поки-що слабо використовуються в туризмі. Виключенням тут є місто Тернопіль. Разом з тим цей район є одним із найбільш перспективним у використанні саме антропогенних ландшафтів. Враховуючи добре збережені народні традиції регіону тут успішно можна розвивати фестивальний, фольклорний та сільський (хутірський) зелений туризм, які є одними з найбільш швидкоокупних.

Північні райони Тернопільської і Хмельницької областей (за виключенням малополіської частини, та районів, що входять до складу Опільсько-Кременецького висотно-ландшафтного району) займає Північноподільський висотно-ландшафтний район. Його північна межа проходить орографічним уступом, який розмежовує Подільську височину і Мале Полісся до м. Полонне, далі повертає на південь до с. Нова Синявка – м. Летичів. Південна межа не така чітка як вищезазначені. Ми її проводимо лінією м. Летичів – м. Підволочиськ – м. Збараж. Звідси на північний захід південними схилами Товтрової гряди до меж Опільсько-Кременецького району [8]. Територія Північноподільського ВЛРу характеризується значною рівнинністю. Але на відміну від Тернопільського району тут рельєф зазнав значно більшого розчленування (перепад відносних висот 30-40 м). Більшість річкових долин має південнобузький напрям течій з

північного заходу на південний схід і тільки в північній частині району він поступово змінюється на північний.

80-87 % території Північноподільського ВЛРу зайняті ландшафтами антропогенного походження. Серед них на долю сільськогосподарських ландшафтів припадає 64-67 %, селитебних – 8 %, водних – майже 7 %, дорожніх – 4-5 % і гірничо-промислових – 0,5 %. На відміну від попереднього району антропогенні ландшафти займають у Центральноподільському районі приблизно 75-80 %. Сільськогосподарські ландшафти і тут є панівними, але їх склад та розподіл за рівнями та ярусами дещо інший. На нижньому ярусі (заплавні місцевості) лучно-пасовищні ландшафти зустрічаються здебільшого в долинах річок Південний Буг, Вовк, Рів та ін. Основним районом їх поширення є верхній ярус (надзаплавно-терасові місцевості) «молодого» акумулятивного висотно-ландшафтного рівня та нижній ярус «типового» акумулятивно-денудаційного рівня. Внаслідок інтенсивного випасу худоби пасовища сильно деградовані і панівними рослинами є пирій повзучий, тонконіг звичайний та різні види полинів. Сади займають від декількох сотень гектарів до тисячі. Сади мішаного складу. Поряд з яблунями та грушами значне поширення мають сливи, черешні, волоські горіхи. Особливо значні площі під садами в південно-східній частині району. Разом із Придністров'ям це головний район садівництва Поділля [8].

До схилкових місцевостей приурочені і селитебні ландшафти (70-72 %). Серед них переважають сільські. У цьому висотно-ландшафтному районі ми зустрічаємо зачатки «сільських агломерацій». Найбільшою серед них є Баранівсько-Черкасівська, яка витягнулась вздовж р. Ушиці на 14 км і включає в себе шість сіл. Площі присадибних ділянок у селах цього району коливаються в широких межах від 0,4 до 1,5-2,0 га. Більша їх частина зайнята під садами, в яких насадження такі ж як і в колективних садах. Основна частина їх продукції іде на продаж. На кожному подвір'ї є невеликі виноградники.

Селитебні та дорожні ландшафти займають приблизно однакові площі (4-5 %). Селитебні ландшафти представлені малими (до 500 жителів) селами, з чітким плануванням вулиць. Ці села засновані в 20-30 роках ХХ ст. Середній розмір присадибних ділянок 0,25-0,5 га. Біля багатьох з них поширені ставки-копанки. Копанки – невеликі за розмірами (від 0,02 до 0,1 га) прямокутні або овальні штучні заглиблення в землі, глибиною до 2,0-2,5 м. Використовуються копанки для напування худоби, вирощування риби та водоплавної птиці.

Серед дорожніх ландшафтів за площею переважають дороги з твердим покриттям та шириною проїжджої частини від 6 до 12 м. Здебільшого дорожнє полотно знаходиться на насипі, висотою від 1 до 2,5-3 м. Насипи складені в нижній частині глиною, а у верхній – щебенем. Придорожні трав'янисті смуги мають ширину 20-30 м, використовуються для сінокосіння та випасу худоби. На цих смугах розташовуються і опори ліній електропередач. Зрідка тут зростають поодинокі фруктові дерева. У вітрозахисних смугах, що мають ширину здебільшого 10-25 м, зростають осика, тополя, рідше клен, верба і береза [7].

Водні антропогенні ландшафти поширені на усіх висотно-ландшафтних рівнях, але найбільше їх на заплавах місцевостях. Тут в багатьох випадках невеличкі річки майже повністю перетворені на каскад ставків. У межах даного ландшафтного району ставки зустрічаються і на схилкових місцевостях, де вони споруджуються в ярах та балках. На плакорях копанки хоч і поширені, але мало.

Північноподільський район з погляду розвитку туризму є найбільш

відсталим. Через практичну відсутність історико-культурних пам'яток ця галузь тільки починає розвиватись. В першу чергу це екскурсійний туризм, що розвивається на основі парків-пам'яток садово-паркового мистецтва які розташовані в Антонінах, Самчиках, Полонному, Новоселиці (Старокостянтинівського і Полонського районів). Сільський зелений туризм розвинутий практично лише у містечку Гриців Шепетівського району, де уже майже 10 років успішно функціонує туристичний кластер «Оберіг». На його основі проводяться всеукраїнські та міжнародні семінари. Але на жаль цей позитивний досвід не переймається жителями навколишніх сіл та містечок.

Також в Північноподільському районі є значний потенціал для розвитку промислового (індустріального) туризму. Це залишки промислових підприємств Старокостянтинівська, Красилова, Грицева, Ізяслава, Білогір'я, Ямполь, Полонного.

Центральноподільський висотно-ландшафтний район – охоплює Ярмолинський, Вінковецький, Волковинецький і Жмеринський райони області Дністровсько-Бузької міжрічкової височини, а також південні частини Городоцького району області Центрального Поділля, Хмельницького району області Подільського Побужжя та повністю Збараський район області Подільських Товтр [3].

Абсолютні висоти цього району коливаються від 280 до 380 м і тільки в річкових долинах вони знижуються до 200-220 м. Пануючими є висоти 300-370 м. Перепад висот становить 40-60 м, а в річкових долинах 60-80 м. Територія району має 2 напрями похилу: південний і східний. На південь течуть головні притоки Дністра: Смотрич, Мурафа, Ущиця, Тернава, Жванчик. У межах району знаходяться верхні частини цих річок. Для них ще не є характерним мередіональний напрям, який спостерігається в Придністров'ї. Східний напрям течій мають: Південний Буг, Вовк, Вовчок, Рів. Їх долини значно ширші (від 0,6 до 1,3 км), схили пологі (2-4°). Крім того територія району сильно розчленована невеликими притоками головних річок, а також ярами та балками.

Натуральна рослинність (20-22 % площі) збереглася краще ніж на території Північноподільського району: ліси займають 14-18 %, луки 4-6 % [4]. Ліси представлені дубово-грабовими та дубовими формаціями. Інші формації лісів практично відсутні. На відміну від попереднього району антропогенні ландшафти займають у Центральноподільському районі приблизно 75-80 %. Сільськогосподарські ландшафти і тут є панівними. Переважають польові. Значного поширення набули садові ландшафти.

Туризм в антропогенних ландшафтах Центрального Поділля розвинутий значно краще ніж в Північноподільському районі. В першу чергу слід відмітити розвиток екскурсійного туризму завдяки відносно добре збережених історико-культурних пам'яток Збаража, Сутківець, Чорного Острова. Також в цьому районі, особливо на півдні, розвивається сільський зелений туризм. Місто Хмельницький є відомим на всю Україну центром шопінгового туризму. Перспективним для Центрального Поділля є розвиток промислового, в першу чергу, транспортного туризму. Також необхідно і в майбутньому розвивати сільський зелений туризм але з більшим використанням садових ландшафтів.

До складу Східноподільського висотно-ландшафтного району, належать західна і центральна частина Уланівського району області Придніпровської височини, а також Летичів-Літинський, Гайсинський і Брацлавський фізико-географічні райони Подільського Побужжя [3].

На більшій частині території Східноподільського ВЛРу поширені

ландшафти антропогенного походження. Їх висотна диференціація також має свої особливості. Заплавні луки на „молодому” акумулятивному висотно-ландшафтному рівні займають більші площі ніж в Центральноподільському, але менші ніж в Північноподільському районі. Їх частка становить 4-6 %. Здебільшого їх використовуються для випасу худоби, менше під сінокоси. Сінокоси більш поширені в межах населених пунктів. На заплавах місцевостях протягом 80-90 років ХХ ст. активно формувалися дачні селитебні ландшафти.

На верхньому ярусі „молодого” акумулятивного висотно-ландшафтного рівня, який представлений надзаплавно-терасовими місцевостями, помітно переважають антропогенні ландшафти. Виключення становить Летичівська рівнина.

Антропогенні ландшафти району лише частково використовуються в туристичній галузі. Переважно це історико-культурні (Скіфські Вали поблизу Немирова, палац Потоцького у Тульчині, ряд об'єктів у Вінниці). Крім того тут знаходиться найбільший за розмірами та найбільш відвідуваний промисловий комплекс – кондитерська фабрика корпорації «Рошен» з набережною такої ж назви та світло-музичним фонтаном. В частині сільських населених пунктів є садиби сільського зеленого туризму. Разом з тим в майбутньому тут необхідно розвивати, особливо навколо Вінниці, Тульчина, Немирова, Брацлава, Браїлова туристичні кластери різної спеціалізації, щоб повністю використати наявний потужний туристичний потенціал.

Висновки. Подільська височинна висотно-ландшафтна область має достатній потенціал для розвитку на її території таких видів туризму як екскурсійний, промисловий, фестивальний, сільський зелений, екологічний. Цей потенціал поки-що використовується лише частково. В майбутньому необхідно використовувати його більш комплексно. Основною організаційною формою тут повинні стати туристичні кластери.

1. Васильєва Н.В. Зелений туризм – панацея чи черговий міф / Н.В. Васильєва // Туризм сільський зелений. – 2006. – № 4. – С. 5-14.
2. Война І.М. Висотна диференціація та різноманіття сільськогосподарських ландшафтів Вінницької області / І.М. Война // Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. Географія. – Вінниця, 2006. – Вип. 12. – С. 56-62.
3. Воропай Л.І. Фізико-географічне районування Подільських областей / Л.І. Воропай, М.С. Кожуріна, М.М. Рибін. – Чернівці: Вид-во Чернів. ун-ту, 1982. – 142 с.
4. Геоботанічне районування Української РСР. – К.: Наук. думка, 1977. – 302 с.
5. Геренчук К.И. Геоморфология Подолии /К. И. Геренчук // Учен. записки Чернов. ун-та. Сер. Геолог.-географ. наук. – 1950. – Т. 8, вып. 2. – С. 89-111.
6. Денисик Г.І. Нариси з антропогенного ландшафтознавства / Г.І. Денисик, В.М. Воловик, Л.М. Кирилюк – Вінниця: Арбат, 1999. – 150 с.
7. Денисик Г.І. Висотно-ландшафтні комплекси Поділля та їх класифікація / Г.І. Денисик, Л.М. Кирилюк // Мат. наук.-практ. конф. «Природничі науки на межі століть». – Ніжин, 2004. – С. 143-144.
8. Кирилюк Л.М. Висотна диференціація ландшафтів та районування Поділля / Л.М. Кирилюк // Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. Географія. – Вінниця, 2002. – Вип. 3. – С. 27-33.
9. Погребняк П.С. Лісорослинні умови Поділля / П.С. Погребняк. – Харків, 1931. – С. 2-131.
10. Природа Украинской ССР. Ландшафты. – К.: Наук. думка, 1985. – 224 с.
11. Рутинський М.Й. Географія туризму України: Навч.-метод. посіб. / М.Й. Рутинський. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 160 с.
12. Рутинський М.Й. Сільський туризм: Навч. посіб. / М.Й. Рутинський, Ю.В. Зінько. – К.: Знання, 2006. – 271 с.
13. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Дубовые леса Подолии / Ю.Р. Шеляг-Сосонко // Ботанічний журнал АН СРСР. – 1971. – №55. – С. 4-12.